

Център за семиотични и културни изследвания

eБИБЛИОТЕКА

ЮРИЙ М. ЛОТМАН

МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО
В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

e-издание на Център за семиотични и културни изследвания

2012

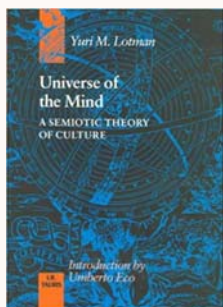
www.cssc-bg.com

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

Културата е многоаспектна и нейното определение зависи в значителна степен от метапозицията на изследователя. От семиотична гледна точка бихме могли да си представим културата като сложно организиран знаков механизъм, осигуряващ съществуването на една или друга група от хора като колективна личност, която притежава общ свръхличен интелект, обща памет, единно поведение, единно моделира за себе си околния свят и има единно отношение към този свят. В това отношение културата е изоморфна спрямо интелектуалния свят на отделната личност и в определен смисъл я повтаря на друго равнище на структурна организация. В същото време обаче тя е и антитеза на индивидуалното съзнание, механизъм, който трябва да премахва трудностите и трагичните противоречия в интелекта на отделната човешка личност. Изходната двойственост в отношението между културата и човешката личност определя две основни динамични тенденции в механизма на културата.

ТЕНДЕНЦИЯ КЪМ НАРАСТВАНЕ НА РАЗНООБРАЗИЕТО

Една от основните особености в съществуването на културата като цяло е, че вътрешните връзки, които осигуряват нейното единство, се реализират с помощта на семиотична комуникация – езиците. В този смисъл културата представлява полиглотичен механизъм.

3

Yuri
Lotman

"... Lotman, in my view,
is a critic who started from
a structuralist approach ...
but who does not remain
bound by it"

Non-
Memoirs

Translated by Caroline Lenak Brickman

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

С това тя като своеобразна свръхбиологическа индивидуалност се отличава от всички биологически индивидуалности, чиито вътрешни връзки се реализират не с помощта на семиотична, а на биологична комуникация. Но семиотичната (знаковата) комуникация е връзка между две (или няколко) напълно автономни единици. Може да ни се стори, че от гледна точка на цялото семиотичната връзка е по-неефективна система: за разлика от доезиковите импулси с биохимичен или биофизичен характер знаците на езика могат да се възприемат или не, да бъдат неверни или истински, да бъдат разбрани адекватно или неадекватно. Така погледнато, езикът е инструмент, чието използване поражда многобройни трудности. И въпреки това появата на семиотичните комуникации бележи гигантска крачка към здравината и оцеляването на човечеството като цяло. [...]

Стереоскопичността на културата не се постига само чрез полиглотизъм. С усложняването на структурата на личността на адресанта и адресата, с индивидуализацията на комплекта от кодове, образуващи съдържанието на съзнанието на личността, твърдението, че подателят и получателят на съобщението използват един и същ език, става все по-неоснователно. Подателят зашифрова съобщението с помощта на определен комплект кодове, но само част от тях е налице в дешифриращото съзнание на адресата.

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

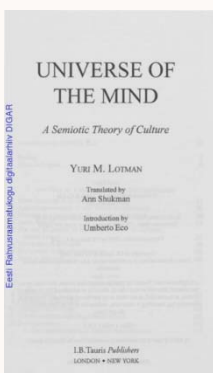
Ето защо всяко разбиране при използването на що-годе развита семиотична система е частично и приблизително. Важно е обаче да подчертаем, че определена степен на неразбиране не може да се тълкува единствено като „шум“ – вредно последствие от конструктивното несъвършенство на системата, което липсва в нейната идеална схема. [...] **Актът на комуникацията би трябвало да се разглежда не като просто пренасяне от съзнанието на подателя към съзнанието на адресата на някакво съобщение, което остава адекватно на себе си, а като *превод* на някакъв текст от езика на моето „аз“ на езика на твоето „ти“.** Самата възможност за такъв превод се обуславя от факта, че кодовете на двамата участници в комуникацията, макар и не тъждествени, все пак образуват пресичащи се множества. Но тъй като в конкретния акт на превода винаги определена част от съобщението ще се окаже отрязана, а „аз“ в хода на превода ще се трансформира на езика на „ти“, ще се загуби именно своеобразието на адресанта, тоест онова, което от гледна точка на цялото е най-важното в съобщението. [...] Стремехът да се увеличава семиотичното разнообразие вътре в организма на културата води до тенденция към превръщане в своеобразна „културна личност“ на всеки значим възел в нейната структурна организация – затворен иманентен свят със собствена вътрешна структурно-семиотична организация, собствена памет, индивидуално поведение, интелектуални способности и механизъм за саморазвитие.

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

Но тази тенденция намира най-пълна реализация в разклонената система от метаезикови и метатекстови образувания, без които не е възможно да съществува никоя култура. **В мига, когато дадена култура достига определена структурна зрялост**, което съвпада с това, че автономията на отделните частни механизми на културата достига определена критична точка, **възниква потребността от самоописание, от създаване на собствен модел от страна на дадената култура.**

Самоописанието изисква възникване на неин метаезик. Върху неговата основа възниква метаравнището, на което културата строи идеалния си автопортрет. **Самоописанието на културата е закономерен етап в нейното развитие, чийто смисъл по-конкретно се състои в това, че самият факт на описанието деформира обекта на описанието към по-висока организираност.** Сдобилият се с граматика език се прехвърля на по-високо стъпало на структурна организираност спрямо предграматическия си стадий. [...] Появилият се на метаравнище образ на културата означава вторично структуриране на същата тази култура. Тя получава по-здрава организация, определени нейни страни се обявяват за неструктурни, тоест за несъществуващи. **Масово се зачеркват от паметта на културата „неправилните“ текстове. Останалите се канонизират и се подчиняват на строга йерархична структура.**

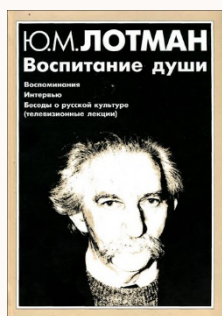
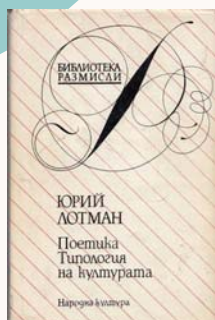

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

7

Този процес води до определено обедняване на културата (то се чувства най-вече когато зачеркнатите от канона текстове се унищожават фактически; в този случай моделът на културата загубва своя динамизъм, тъй като по правило извънсистемните текстове са резерв за построяване на системите на утрешния ден, играта между системното и извънсистемното е основа на механизма за развитие на културата). Но в случаите, когато обявените за апокрифни текстове само се изместват към периферията на културата, стават „като че ли несъществуващи“, обедняването има относителен характер: в следващия етап от развитието на културата с оглед на новите метамодели апокрифното може да бъде наново откривано и да преминава в канонично. [...]

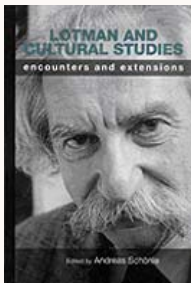
Конфликтът между противоположните тенденции в механизма на културата се проявява и в друг аспект. Различните подсистеми на културата завършват с различна скорост динамичните периоди. За да стане това очевидно, е достатъчно да съпоставим устойчиви системи като естествените езици и подвижни системи като модата. Различно е и времето за преминаване на отделните изкуства през типологически сходни цикли. В резултат всеки синхронен разрез на културата ни дава в различни участъци различни моменти от типологичната диахрония.

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

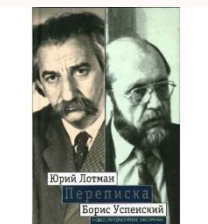
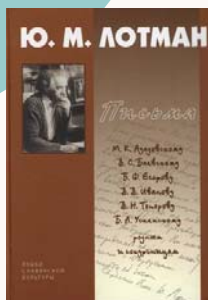
Във всеки един момент в културата съвместно съществуват различни епохи. На метаравнище това разнообразие изчезва. Нещо повече, метамеханизмът създава не само определен канон за синхронното състояние на културата, но и своя версия за диахроничния процес. Той активно подбира текстове не само от сегашното, но и от минали състояния на културата и утвърждава нормативен собствен опростен модел за историческото ѝ движение. Би било погрешно да виждаме тук само негативната страна: благодарение на това опростяване културата получава общ език за комуникативни връзки с отминалите исторически епохи. В типологично отношение метамеханизмът се изгражда върху три типа основи: митологична, художествена и научна.

Митологичният тип образувание на метаезиковия механизъм има общи черти с митообразуването. Обектът на предметното равнище – „нещото“ – се взема в цялата си конкретност, в изобилието от индивидуални черти и интимни връзки, които ни карат да го назоваваме със собствено име, и издигнато в ранг от общата йерархия на културата, започва да се възприема като явление на метаравнище – универсален модел за света. В различните системи на архаична култура „дом“, „път“, „огън“, „дърво“, „кон“ стават универсални образи – модели за вселената. От една страна, подобна метасистема се отличава с чувствена конкретност, а, от друга, изисква силно развито „чувство за изоморфизъм“. [...]

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

Следващите типове метакултурни образувания се изграждат въз основа на езика. В този случай един от конкретните езици на дадена култура, издигнал се в ранг, получава метафункция. Най-разпространен е случаят, когато текст от художествен тип или художествен език – поезия, живопис, музика, театър – се превръщат в носители на културни метафункции. Тогава наблюдаваме бурна агресия на дадения вид изкуство във всички сфери на културния (най-вече на художествения) живот. А конкретното изкуство в пределите на тази култура проявява двойка функция – като изкуство в поредицата от изкуства и като всеобщ модел за разнообразните културни модели. И накрая метакултурната функция може да се реализира с помощта на метаезиците на науката. Ще ми се да предпазя от отъждествяване на тези три типологични възможности с реалния процес на историята на културата, а също от приписването им качество на три стадия в развитието на метаезиковите механизми като етапи с реална хронология. [...]

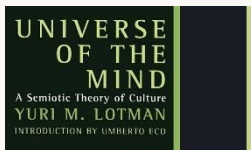
ЮРИЙ ЛОТМАН:

МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

КИНОТО И ПРОБЛЕМИТЕ НА МЕТАЕЗИКОВИТЕ МЕХАНИЗМИ НА КУЛТУРАТА

Първата половина на ХХ век бе ознаменувана с революционни промени в отделни области на културата, което рязко увеличи тяхната специфика. Докато през ХІХ век словесният израз се проявява като универсална система, в чиито категории се превежда всяка несловесна художествена система, а словесният текст изпълнява ролята на текст на текстовете, сега постепенно смисълът и спецификата на всяко изкуство започва да се съзира тъкмо в онова, което *не може да бъде предадено* със средствата на друго изкуство. Показателно е, че този стремеж към обособеност не отслабва, а рязко засилва въздействието на езиците на различните изкуства едно върху друго. В същото време се оформя ако не световна, то поне общоевропейска култура, в която отделните национални и регионални култури влизат като конкретни „културни личности“, проявяват се и като части, и като самостоятелни часове, ценни най-вече със своята самобитност. [...]

Развитието на метакултурния пласт в културата през втората половина на ХХ век актуализира всички горепосочени страни на този механизъм. Случва се онова, за което вече е писано достатъчно много – регенериране на някои черти на митологическото мислене.

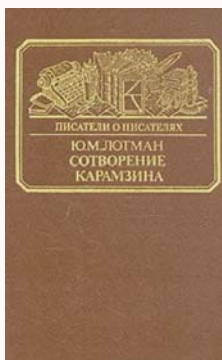
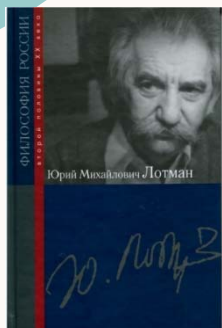

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

Не по-малко съществено е използването на художествените езици за развитието на метамеханизма на културата. Наред с определянето на даден художествен език като метаезик на културата (за особената роля на киното в това отношение ще стане дума по-нататък) се развива и другата тенденция – за създаване на метаизкуства: метапоезия (поезия за поезията), метаживопис (живопис, описваща езика на живописиста), метатеатър (театър, който анализира езика на театъра), метакино. Третият аспект е използването на езиците на науката: математика, физика, лингвистика като метаезици на културата. В това отношение появата на семиотиката е закономерна не само в перспективата на история на науката, но и като факт на самоорганизацията на културата. В този процес киното заема особено място, тъй като единствено то съумя да съчетае органически и трите аспекта.

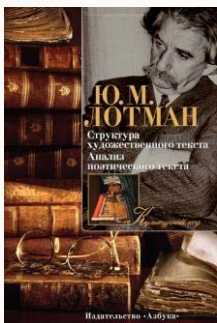
КИНОТО И МИТОЛОГИЧНИЯТ ЕЗИК

За съотношението между киното и митологията е писано много. В това изложение ми се иска да обърна внимание само върху един от аспектите на този проблем. Ако разгледаме мита не като някакъв тип текст, а като особен, специфично устроен свят, ще изпъкне онази негова особеност, за която стана дума в статията „Мит – име – култура“. Митът ни отвежда в един свят, където царуват собствените имена. [...]

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

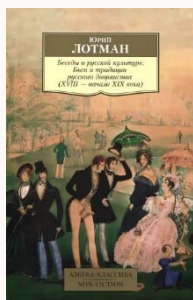
Второ, в киното зрителят в доста по-голяма степен, отколкото в театъра вижда не само ролята, но и актьора. Той наблюдава на екрана не само действащото лице в конкретен филм, но и добре познатия му от други филми и едри планове в тях облик на актьора. Зад новия грим и новата роля той разпознава познатата външност, което в театъра е пречка, но в киното е обратното – то влиза в същността на възприятието. Чувството за привичност, за познанство с *това* лице ни пренася в един свят, където всички отношения по принцип са интимни – в света на мита. Характерно е, че в киното шаблонните ситуации, превръщането на типове в маски и просто повторното възприемане на един и същ текст шокира доста по-слабо, отколкото в останалите видове изкуства, тъй като от митологическа позиция всички тези качества не са недостатъци. [...] Езикът на киното обаче включва и структурните възможности на научния метаезик и на езика на изкуството в по-късното им, постмитологическо значение. Принципно значение на киноезика като своеобразен образец за метаезиковите механизми на съвременната култура е във факта, че създаваният от него „общ код“ се гради не като „премахване“ и неутрализиране на антитетичните конкретни текстове или частни системи, а като тяхно включване в цялото им своеобразие в общия механизъм. Езикът за общуване между системите се оказва не пресичане, а обединяване на частните им кодове.

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

Така езикът на киното обединява крайни логически степени – от прякото преживяване на реално видимата вещ (усещането за непосредствената реалност на екранния свят) до пределната илюзорност. В същото време се извършва и обединяване на историческите етапи – от изключително архаични до най-съвременни форми на художествено съзнание. При подобно обединяване крайностите не се заличават, а, наопаки – определено се съживяват. [...]

Предметната фотография (както и човешките лица) се отличава в киното с еднаква индивидуална неповторимост. Това ни въвежда в един митологичен или детски свят, където нещата носят собствени имена и могат да имат с хората отношения на интимна дружба или роднинство, както и на вражда. [...] Както всяко нарицателно име в света на мита се превръща в собствено, така в света на киното фотографските образи на предметите се превръщат в предмети от мита. А в митологичния свят предметите и собствените имена притежават парадоксална семиотична природа: съпоставени с порядъка на предметите в реалния свят, те се проявяват като система от знаци, но върху фона на по-развити семиотични системи – иконични и словесни езици – проявяват незначковите качества на реални предмети.

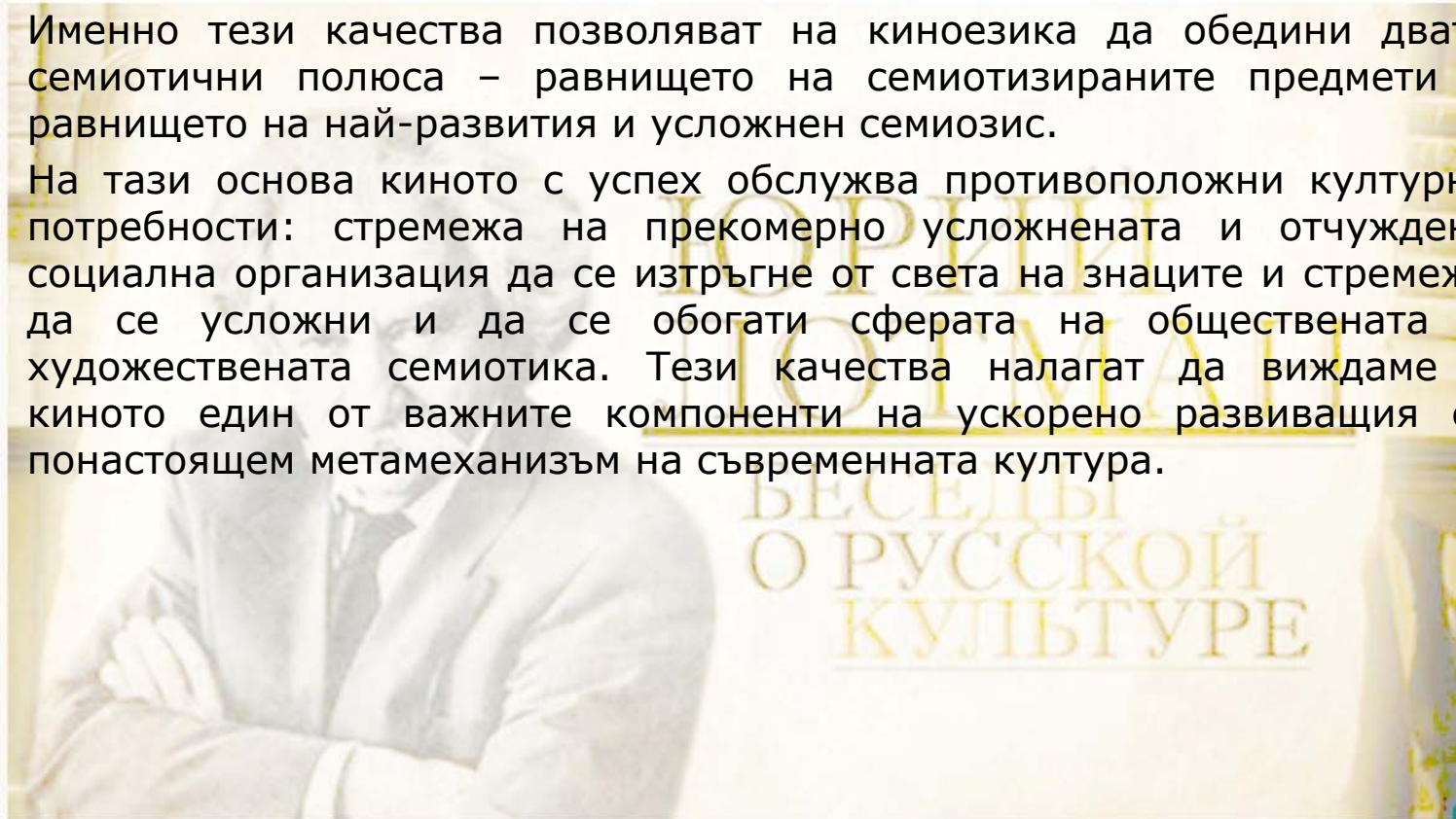
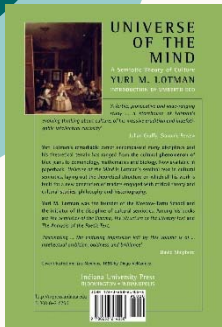

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

Именно тези качества позволяват на киноезика да обедини двата семиотични полюса – равнището на семиотизираните предмети и равнището на най-развития и усложнен семиозис.

На тази основа киното с успех обслужва противоположни културни потребности: стремежа на прекомерно усложнената и отчуждена социална организация да се изтръгне от света на знаците и стремежа да се усложни и да се обогати сферата на обществената и художествената семиотика. Тези качества налагат да виждаме в киното един от важните компоненти на ускорено развиващия се понастоящем метамеханизъм на съвременната култура.

15

ЮРИЙ ЛОТМАН: МЯСТОТО НА КИНОИЗКУСТВОТО В МЕХАНИЗМА НА КУЛТУРАТА

16

Текстът е по: Юрий Лотман. Култура и информация. София, Наука и изкуство, 1992, 489 с.; преводачи: Лиляна Терзийска, Любен Георгиев Любенов. Всички права на автора, издателя и преводачите са запазени. Презентацията е с образователна цел и е предназначена за студентите от НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, които изучават модул „Семиотика“.